

здавався для нього нетривким і таким, що в недалекій перспективі закінчиться вибухом чергового польсько-радянського конфлікту, який Україна використає в своїх інтересах [19, с. 78].

Разом з тим, вже наприкінці 1920 року стало очевидним, що концепція орієнтації УНР на Польщу як єдиного гаранта відновлення її незалежності, себе не виправдала. Остання була заслабою, щоб конкурувати на рівні з радянською Росією, до того ж, зрештою, будувала з нею свої відносини українським коштом. Тому спроба у перспективі створити в цій країні базу для підготовки звільнення України від більшовицької окупації для уряду УНР видавалася проблематичною. Однак на той час для нього, власне, альтернативи не було.

1. *Отмарштейн Ю. До історії повстанчого рейду генерал-хорунжого Ю. Тютюнника в листопаді 1921 р. Доклад Головному Отаманові // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 7-8. – С. 17–20.*
2. ЦДАВОВУ. Ф. 1078, оп. 2, спр. 162. 3. *Архієрейський Д., Ченцов В. Антирадянська націоналістична опозиція в УСРР в 20-ті рр.: погляд на проблему скрізь архівні джерела // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – № 2-4. – К., 2000.* 4. *Колянчук О. Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20-30-х рр. ХХ ст. у Польщі. – Львів, 2003. – 246 с.* 5. *Голубко В. Питання військової доктрини УНР у практичній діяльності та теоретичній спадщині С. Петлюри // Ефективність державного управління. Зб. наук. праць. Вип. 1-2. – Львів, 2002. – С. 137-142.* 6. *Dąbski S. Pokój ruskі. Wspomnienia, peretraktacje, tajne układy z Joffem, listy. – Warszawa, 1981. – 215 s.* 7. ЦДІА у Львові. Ф. ВNW (Партизансько-Повстанський штаб), м/ф 68845. 8. *Полянський О. Український рух опору в 1921–1939 рр. – Тернопіль, 2004. – 63 с.* 9. ЦДІА у Львові. Ф. ВNW, м/ф 68867. 10. ЦДІА у Львові. Ф. ВNW, м/ф 68863. 11. *Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К., 1997. – 423 с.* 12. *Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі. 1920-1939. – Львів, 2000. – 278 с.* 13. *Божко О. Генерал-хорунжий Армії УНР. (Невідома автобіографія Ю. Тютюнника) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – № 1-2. – К., 1998. – 432 с.* 14. ЦДАВОВУ. Ф. 3204, оп. 1, спр. 11. 15. ЦДАВОВУ. Ф. 2297, оп. 1, спр. 29. 16. *Гетьманчук М.П. “Українське питання” в радянсько-польських відносинах у 1920-1939 роках. – Львів, 1998. – 428 с.* 17. ЦДАВОВУ. Ф. 1078, оп. 2, спр. 165. 18. ЦДАВОВУ. Ф. 3361, оп. 1, спр. 15. 19. *Сідак В. С. Микола Чоботарів: його життя, спогади та епістолярна спадщина // Визвольні змагання очима контррозвідника. (Документальна спадщина Миколи Чоботаріва). – К., 2003. – 287 с.*

УДК 94 (477. 43/44)“1919-1920”

О.Й. Дем'янюк

Університет “Україна”,

Луцький інститут розвитку людини

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ ПІД ЧАС УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКИХ ПЕРЕГОВОРІВ 1919 – 1920 рр.

© Дем'янюк О.Й., 2006

Зроблено спробу за допомогою наявних джерел відтворити військово-політичне становище регіону Західної Волині в процесі українсько-польських переговорів у 1919 – 1920 рр.

In the article the attempt had been made to reproduce the military-political situation of the Western Volyn Region in the process of Ukrainian-Polish negotiations in 1919 – 1920 years.

Будівництво будь-якої нової держави завжди обтяжене внутрішніми і зовнішніми, як суб'єктивними так і об'єктивними чинниками. Не став винятком і державотворчий період в Україні у 1917–1921 роках. Одним із найскладніших етапів державності України в ХХ ст. були 1919 – 1920 рр., коли Директорії УНР довелося протистояти як зовнішнім ворогам: Росії, Польщі, країнам Антанти, так і внутрішнім: повстання військових отаманів, єврейські погроми, розбрат у найвищих ешелонах тодішньої української влади в УНР і ЗУНР.

Складним і неоднозначним в оцінках сучасників і дослідників залишається період головування в Директорії Симона Васильовича Петлюри. Більшість із його сучасників не можуть пробачити домовленостей з Ю. Пілсудським та ймовірної причетності до єврейських погромів в Україні.

До проблеми україно-польських переговорів 1919 – 1920 рр. у різний час зверталися дослідники української минувшини. Вони по-різному оцінювали цей період нашої історії. В. Верстюк [1] та Т. Зарецька [2] загалом позитивно відгукуються про діяльність С. Петлюри в процесі переговорів з поляками та вважають, що у квітні 1920 р. Голова Директорії пішов на підписання Варшавського договору, задля збереження осередку української державності, поступаючись значною територією Волині та Галичини. В. Голубко, досліджуючи період україно-польсько-радянської війни 1920 р. [3], зазначав, що С. Петлюра думав передовсім про Українську державу, навіть без її західних земель, чим накликав на себе гнів переважної частини державних діячів ЗУНР.

Зарубіжні дослідники прохолодніше оцінюють діяльність С. Петлюри, з огляду на долю західноукраїнських земель, зокрема, Західної Волині та Східної Галичини. Так І. Нагаєвський, використовуючи аналіз знавця міжнародного права сенатора Шелухіна, схиляється до думки, що україно-польські переговори і Варшавський договір були нерівноправними і Симон Петлюра, заледве їх уклавши, уже жалкував про це [4]. Окрім того, І. Нагаєвський вказує на нелегітимність усіх договорів С. Петлюра з Ю. Пілсудським, тому що вони не були затверджені Трудовим конгресом (парламентом УНР), якому Директорія була підзвітною.

В. Гостинська вважає, що Петлюра готовий був піти на будь-які територіальні поступки Польщі задля досягнення своєї мети [5]. М. Стахів стверджує, що ще в кінці 1918 – на початку 1919 р. Симон Петлюра схилявся до територіального поділу України на користь Польщі (Холмщина, Галичина, Волинь) [6].

До об'єктивного висвітлення україно-польських подій 1919 – 1920 рр., особи С. Петлюри, територіальних претензій Польщі і України долучилися учасники науково-практичних конференцій, які останнім часом проходили в Україні. Серед них: “Симон Петлюра та його роль у боротьбі за державну незалежність України” (Львів, 2003), “Симон Петлюра та українська національна революція” (Київ, 1995) [7].

Незважаючи на підвищений інтерес дослідників до проблеми україно-польських переговорів 1919–1920 рр. та безпосередніх взаємозв'язків Симона Петлюри і Юзефа Пілсудського, є й малодосліджені сторінки цього історичного етапу українського державотворення. Одним з таких аспектів є ситуація на західноукраїнських землях, насамперед, на Західній Волині, які стали предметом домовленостей керманічів польської та української держав.

У статті зроблено спробу за допомогою наявних джерел відтворити ту складну ситуацію на території західноукраїнського регіону, насамперед, на Західній Волині, що склалася в процесі україно-польських переговорів та військово-політичних подій 1919 – 1920 рр.

До необхідності переговорів з Другою Річчю Посполитою Симон Петлюра йшов з початку 1919 р., коли Юзеф Пілсудський поступово завоював українські землі на Волині та змінював свої федералістські погляди на унітарні.

Польсько-український фронт у січні 1919 р. проходив по території сучасної Волинської області: по лінії Прип'ять – Ковель – Володимир-Волинський – Порицьк (тепер – с.Павлівка, Іванічівського району) – Сокаль [8]. По обидва боки окопів перебували противники, кожен з яких вважав волинську землю своєю територією. Поляки, зокрема народні демократи, сподівалися відновити єдність своїх земель у межах Речі Посполитої [9], пошматованої поділами Польщі 1793 та 1795 рр. українська влада вважала Волинь своєю етнічною територією, заселеною переважно українцями (більше ніж 70 %) [10]. Хоча, треба зазначити, що представники соціалістичних кіл Польщі, одним з яких був Юзеф Пілсудський, висловлювали ідею федерації з Литвою, Білоруссю і, за певних обставин, з Українською державою.

Водночас зі сходу територію Волині поступово окупували більшовицькі війська 13 березня 1919 р. Перша Українська радянська дивізія під командуванням М. Щорса захопила м. Житомир

[11] та поширила свою владу на захід від нього на кілька десятків кілометрів. Окрім того, більшовики захопили значну територію Північної Волині, зокрема й міста Коростень та Сарни.

У березні – травні 1919 р. польські війська поступово захоплювали територію Західної Волині. За лінією фронту опинилися міста Ковель та Володимир-Волинський. На початку травня польсько-український фронт проходив від Голоб по р.Стохід до Кисилина і південніше до Порицька. На півночі фронт перебував на лінії Маневичі – Сарни.

У другій половині березня 1919 р., з огляду на пасивність поляків у бойових діях на Волині, перегруповані війська Директорії розпочали наступ з околиць Рівного на Сарни і у напрямках Коростеня та Житомира [12]. У результаті вдалих бойових дій 21 березня було звільнено Житомир, а більшовицькі війська відкинуто до станції Городянка.

На хвилі успіхів на східному фронті Директорія переїхала ближче до лінії російсько-українського протистояння. 9 квітня 1919 р. в Рівному, замість уряду С.Остапенка, була сформовано новий український уряд на чолі з Б. Мартосом [13]. Проте ні новий уряд, ні проголошений ним курс на соціалістичну будову України [14] не привели до порозуміння між керівниками Директорії. Швидше навпаки – посилили суперечності між ними. Члени Директорії не змогли, чи можливо й не захотіли зібратися разом, оскільки С. Петлюра, Ф. Швець та А. Макаренко по чергово перебували в Рівному і Здолбунові, а О. Андрієвський та Є. Петрушевич – у Станіславі.

У другій половині квітня 1919 р. змінилася ситуація на південному фланзі україно-російського фронту. Війська Антанти, під тиском більшовицьких військ, відступили до Чорного моря та залишили межі України. Чим не лише оголили фланг українського війська, а й спровокували активність польської армії на західному фронті. Перманентні сутички на лінії Стоходу перетворилися у бойові дії із захопленням та звільненням населених пунктів Волині.

Не обійшлося і без зради в колі найближчого оточення Симона Петлюри. 29 квітня 1919 р. командувач Північною групою військ УНР отаман В. Оскілко здійснив спробу антидержавного перевороту. За свідченням сучасників це був акт спрямований безпосередньо проти Петлюри, як провідної особи в боротьбі за українську державність [16]. І хоча заколот отамана Оскілкого було придушено, він негативно відобразився на військовому становищі української армії та політичній стабільності держави.

Директорія та уряд УНР 5 травня вимушені були переїхати до Радзивилова, де 9 травня 1919 р. Симона Петлюру було обрано Головою Директорії [17]. Йому вдалося переконати членів Директорії в необхідності консолідації її дій у боротьбі за українську державність. У ході обговорення зі складу Директорії було виведено О. Андрієвського (13 травня) та локалізовано вплив на політику керівництва державою з боку Є. Петрушевича. Необхідно відзначити, що з останнім у Петлюри і під час перебування на Волині, і згодом склалися напружені та складні відносини, які лише загострилися після проголошення 9 червня Євгена Петрушевича диктатором ЗУНР (ЗО УНР).

На території Західної Волині весною 1919 р. відбувся новий спалах активності польського війська. 14 травня з Маневич виступила кіннота генерала Галлера і захопила Колки. 16 травня поляки повели наступ по усьому фронті. Було захоплено Переспу, Рожище, Торчин та оточено місто Луцьк [15].

Доволі дивно повели себе у цій ситуації командири українських військових підрозділів, які базувалися в Луцьку та його околицях. Наказний отаман Осецький, на аргументи та домагання полковника Ганжі щодо необхідності евакуації тилів I Сірої дивізії з Луцька до Дубно, відповів рішучою відмовою. Начальник штабу II Сірої дивізії отаман Тимченко, перебуваючи в Торчині, не вів будь-яких дій, спрямованих на відсіч військ генерала Галлера, що наступали з півночі. Захопивши Луцьк і Торчин, той отримав у винагороду більшість амуніції та майна вищезгаданих дивізій.

Окрім того, усі військові одиниці, дислоковані в цьому районі, були роззброєні та інтерновані до польських таборів. Частина полонених, особливо з місцевого населення, було випущено на свободу під розписку про лояльність до польської влади. Серед них були й керівники українських військових частин – полковник Абаза і отаман Тимченко. Лише полковник Ганжа зі штабом I Сірої дивізії та частиною війська прорвався до м. Дубно.

З огляду на травневі події, що розгорнулися на Волині, варто відзначити, що війська Галлера були перекинуті сюди зі Східної Галичини, щоб не роздмухувати конфлікт, який визрівав між генералітетом Антанти і найвищою Радою мирної конференції в Парижі з приводу використання армії вищезазначеного генерала проти українських військ. Ю. Пілсудський, аби виправдатися за участь війська Галлера проти українців Східної Галичини, повідомив Клемансо про те, що ця армія була перегрупована і, заради уникнення сутичок з українцями, направлена на Західну Волинь у напрямку більшовицького фронту та поставлена в резерв з наміром використати її згодом на західному фронті [18].

Реалії ж були дещо іншими. Зазначена частина армії генерала Галлера взяла активну участь у боротьбі проти військ Директорії УНР саме на Волині, допомігши захопити найважливіші населені пункти та об'єкти регіону, полонити та роззброїти II Сіру дивізію та значну частину I Сірої дивізії. Згодом основні війська генерала Галлера зосередилися на галицькому фронті, де й узяли безпосередню участь у бойових діях проти військ ЗУНР.

Не менш трагічною була військова ситуація на східному українському фронті. Велика сумарна довжина усіх фронтів, зменшення кількості українського війська, вдалі операції більшовицьких військ у Центральній Україні та на Поділлі локалізували територію Директорії УНР. Вона, опинившись у своєрідному анклаві, відрізана від баз постачання, не маючи стратегічних союзників, змушена була відступати під натиском перегрупованих та укомплектованих більшовицьких військ.

У той час, коли військові частини генерала Галлера та польські збройні загони захопили Луцьк, радянські війська вели наступ на міста Проскурів, Шепетівку, Кременець, Рівне [19]. У ході наступальних операцій вони зуміли оточити та взяти у полон частину 19-ї дивізії Української армії, більшість особового складу якої було згодом розстріляно.

Станом на кінець травня 1919 р. радянськими військами було захоплено усі північні повіти Волині та найбільші міста – Житомир, Коростень, Сарни, Новоград-Волинський. У той час поляки окупували три повіти Західної Волині: Володимир-Волинський, Луцький та Ковельський. Розроблені дивізії української армії згрупувалися в смугі між містами Дубно та Броди [20]. У той момент їхня чисельність становила близько 15 тисяч вояків.

Усі ці обставини змусили Голову Директорії Симона Петлюру активізувати переговори з представниками Другої Речі Посполитої.

Передумови до цих переговорів, ймовірно, було закладено ще в кінці 1918 – на початку 1919 р. 31 грудня 1918 р. для узгодження спільних дій та визначення заходів польської допомоги у боротьбі проти радянської Росії у Варшаву відбула українська дипломатична місія на чолі з професором В. Прокоповичем [21]. Проте, незважаючи на низку переговорів, узгодження чіткого плану спільних дій не відбулося. Цьому, на нашу думку, було кілька причин. По-перше, Головою Директорії на той час був В. Винниченко, відомий своїми прорадянськими поглядами, що не могло сподобатися прихильнику соціалістичних ідей Ю. Пілсудському. По-друге, незгодженість позицій між самими членами української місії щодо питання державних кордонів та післявоєнного майбутнього держав-сусідів. По-третє, відсутність в делегації представників Західної України, зокрема ЗУНР, думка яких при переділі кордонів мала би врахуватися при налагодженні безпосередніх переговорів між урядами обох держав.

Єдиним позитивним моментом цієї місії стала домовленість з урядом Другої Речі Посполитої про заснування першого дипломатичного представництва Директорії УНР. Свою роботу ця установа розпочала вже 18 січня 1919 р. у Варшаві під керівництвом Олександра Карпинського [22]. До основних завдань представництва належали: формування позитивного іміджу нової української влади, владодження суперечностей майнового та етнічного характеру, розвиток усіх напрямків зовнішньополітичних функцій Директорії.

Варто відзначити, що поляки і зокрема Юзеф Пілсудський, по-своєму були зацікавлені у переговорах та договорі з українською владою. Причиною цьому була радянська Росія, яка набирала дедалі більше сили та військової міцності. Яскравим підтвердженням цих слів стали вдалі військові операції на Волині радянський військ весною 1919 р. Ю.Пілсудський дуже добре розумів, що загрозу з боку Росії йому зможе допомогти усунути лише Українська республіка, з огляду на те,

що країни Антанти у 1919 р. не полишали надій на відновлення царської Росії. Інша причина пошуку в особі України союзника, полягала знову ж таки у загрозі Другій Речі Посполитій зі сходу. У такому разі йдеться про Добровольчу армію генерала Антона Денікіна. Причому позиція генерала була однозначною – відновлення єдиної, неподільної Росії [23]. У разі перемоги білої армії Польська держава втрачала не лише землі Західної Волині та Східної Галичини, а й цілковиту особисту незалежність.

З огляду на вищевикладені обставини Польща не менше за УНР потребувала військово-політичного союзника. У польському суспільстві, окрім концепції федерації з Україною, існував проект протекторату над українською територією. Цю позицію у травні 1919 р. від імені консервативних сил Речі Посполитої озвучив Януш Радзивілл, який подав у Лігу Націй обґрунтування можливості надання Польщі мандату на створення під її контролем Української держави. Стрижнем цього обґрунтування було відведення України ролі союзника у боротьбі з реакційним царизмом чи жорстоким комуністичним терором.

Водночас представники НДП (ендеки) застерігали країни Антанти від підтримки незалежної Української держави, мотивуючи це тим, що за жодних обставин, вона не буде мати пронимецької орієнтації [27]. Це твердження використовувалося ними для доведення необхідності приєднання території Західної України, насамперед, Східної Галичини та Західної Волині до Речі Посполитої.

Свідченням прагнення Речі Посполитої до нормалізації добросусідських взаємин з УНР стало відрядження у січні 1919 р. в Київ уповноваженого представника польської сторони пана Ваньковича [24] для консультацій і переговорів з усіма зацікавленими українськими політичними колами.

У січні 1919 р. за свідченням очевидців у Луцьку відбулась перша (хоча й таємна і неофіційна) зустріч керівників Другої Речі Посполитої Ю. Пілсудського та Директорії УНР С. Петлюри [25].

У результаті досягнутих домовленостей, 19 лютого 1919 р. С. Петлюра відрядив до Варшави таємну місію полковника Б. Курдиновського [26] для підготовки та узгодження військово-політичної угоди між країнами.

Отже, до початку україно-польського мирного діалогу спонукало як складне військово-політичне становище Директорії УНР, так і зближення позицій обох держав щодо майбутньої відсічі спільним ворогом – радянській Росії та війську А.Денікіна.

Переговорний процес між Другою Річчю Посполитою та Директорією УНР поживався наприкінці весни 1919 р. Обидві сторони висловили зацікавленість у його проведенні. Українці потребували підтримки та перемир'я з однією із воюючих сторін. А необхідно зазначити, що штаб Української армії опинився у вкрай скрутному становищі. Подекуди лінії польського і російського фронтів наблизилися на відстань в 10 км. один від другого [28]. Директорія та уряд УНР весь час перебували у вагоні поїзду, який курсував між населеними пунктами Броди-Дубно, бо невідомо було, де росіяни прорвуть лінію фронту, як це було з російською військовою частиною, що прорвалася до Клевани. Поляки, одержавши вигідне стратегічне положення, намагалися його максимально використати.

Наприкінці травня 1919 р. Юзеф Пілсудський віддав наказ другому відділу Генерального штабу Речі Посполитої про налагодження зв'язків з Директорією УНР. До С. Петлюри в Чорний Острів прибув польський майор Ян Заглоба-Мазуркевич із запрошенням відвідати Варшаву [29]. Він передав позицію Ю.Пілсудського щодо України: рівноправний союз незалежних держав України та Польщі. Причому до складу останньої повинні були увійти Західна Волинь, Холмщина, Північне Полісся, Підляшшя та Східна Галичина. Симон Петлюра, для узгодження усіх моментів україно-польського перемир'я, відрядив до Варшави дипломатичну та військову місію.

Під час роботи цієї місії українські війська провели кілька вдалих військових операцій проти більшовиків. 5 червня 1919 р. за наказом Голови Директорії С.Петлюри розпочався наступ у напрямку Староконстантинів – Проскурів – Кам'янець. Цей сміливий маневр дав змогу взяти під свій контроль залізницю у зазначеному регіоні та створити можливості до об'єднання українських армій УНР та ЗУНР.

З'єднані Збройні сили України в липні 1919 р. розпочали вдалий похід на Київ. 19 серпня було захоплено Новоград-Волинський, 21 серпня – звільнено Житомир, а невдовзі Білу Церкву та Фастів. 30 серпня було здобуто Київ. Однак цей успіх українського війська був швидше перманентний, ніж стратегічний. Відсутність єдиного командування українськими Збройними силами привела до відступу з Києва та здавання більшості попередньо завойованих територій.

Військово-державницькі потуги Директорії були помічені і у Європі. Майор Л.Мартін (США), який побував у розташуванні військ С. Петлюри, повідомив про те, що уряд Директорії компетентний і ефективний у своїй діяльності. Він вважав Симона Петлюру особою, здатною організувати місцеве населення на боротьбу з більшовицькою Росією. Висловлюючи свої пропозиції, говорив про необхідність надання допомоги українцям у їхній боротьбі і проти польського імперіалізму [30].

Паралельно С. Петлюра через своїх посередників продовжував переговори з поляками. У персональному листі до Юзефа Пілсудського він визначив основні причини тодішнього стану обох держав. На думку Голови Директорії, саме відсутність чіткого взаємного антиросійського плану дій призвела до тимчасового занепаду держав-сусідів [31]. Він закликав Головнокомандувача польської армії до військового взаємопорозуміння, першим кроком на шляху до якого було б повернення в Україну її військовополонених, відповідно озброєних.

Результатом листування С. Петлюри і Ю. Пілсудського та роботи українських місій у Польщі стало перемир'я між країнами, укладене на 30 днів, що згодом продовжувалося кожних 10 днів [32]. Польські війська розташовувалися над р. Збруч, створювалася нейтральна зона з українською місцевою адміністрацією. Польські війська могли розпочати бойові дії в цій зоні лише після погодження з командуванням українських військ. Негативною стороною договору було те, що Петлюра відмовлявся на користь Польщі від Західної Волині і Східної Галичини [33].

26 вересня 1919 р. на спільному засіданні Директорії та Кабінету Міністрів УНР було прийняте рішення про так званий "нульовий" варіант, згідно з яким пропонувалося анулювати усі домовленості з Польщею і розпочати новий переговорний процес лише після обіцянки польського уряду про підтримку УНР у війні з Денікіним [34]. Як виняткові обставини і то тимчасові, до скликання українського парламенту, розглядалося входження до складу Речі Посполитої території Холмщини і Підляшшя [35]. Однак ця пропозиція не знайшла позитивного відгуку у військово-політичних колах Речі Посполитої.

У вересні 1919 р. військово-політичне становище Директорії на Волині ще більше ускладнив наступ А. Денікіна. Він, припинивши бойові дії проти військ радянської Росії, розгорнув наступ на Київ, чим допоміг більшовикам силами військ 14-ї армії здійснити військові операції із захоплення Житомира і Коростеня. Згодом саме ці збройні формування окупували більшість території Волині. Завдяки старанням окремих військових діячів армії УНР, зокрема, генерала М. Омеляновича-Павленка, вдалося зберегти значну частину українського війська [36], вивести його з білогвардійського фронту, перегрупувати та доукомплектувати.

У жовтні 1919 р. до Варшави прибула нова дипломатична місія на чолі з Міністром закордонних справ УНР А. Лівичим у складі 38 чоловік [37]. До складу цієї місії увійшли й представники ЗУНР: С. Витвицького, А. Горбачевського, М. Новаковського [38].

28 жовтня українські представники на першому засіданні двосторонніх переговорів висловили два принципи для української сторони моменти: визначення кордонів між обома державами за етнічною ознакою та визначення Другою Річчю Посполитою незалежності УНР [39]. Польська сторона визнала пропозиції місії Директорії неприйнятними для їхньої держави і поставила зустрічні умови: чітке визначення кордонів Української та Польської держав, беззаперечне входження до складу Речі Посполитої західноукраїнських земель.

Зрада державних інтересів з боку командування УГА, яка відобразилася у підписанні конвенції про припинення боротьби між генералом УГА Тарнавським і генералом Добровольчої армії Слащовим 6 листопада 1919 р. привела не лише до зриву україно-польських переговорів, а й до загрози зникнення української державності як такої. Залишки Дійової армії УНР змушені були відступити на Волинь, поближче до польського кордону.

У другій половині листопада армія УНР зосередилася в околицях Чорторії та Любара. Оточене з усіх сторін українське військо розпалося. Частина його на чолі з генералом М. Омеляновичем-Павленком здійснила зимовий рейд по розташуванню більшовиків; частина була інтернована поляками, роззброєна та розміщена у військових таборах в Луцьку та Рівному [40]. У цих таборах українські вояки пережили важку зиму. Багато з них загинуло через епідемію плямистого тифу та незадовільні умови утримання та медичного обслуговування. У Луцькому таборі, за ініціативи ув'язненого тут Євгена Коновальця, було відновлено Стрілецьку раду, яка зайнялася питанням формування нового українського війська.

З огляду на події, що сталися в листопаді 1919 р. у середовищі українських військовиків місія УНР у Варшаві змушена була готувати нову декларацію. 2 грудня 1919 р. вона була оприлюднена перед польськими дипломатами. Основний наголос у ній робився на встановлення кордонів по р.Збруч та дотримання прав місцевого населення в обох державах. На знак протесту залишили роботу в дипломатичній місії представники ЗУНР [41].

9 грудня 1919 р. до Варшави прибув Симон Петлюра. На нараді дипломатичної місії УНР з Головою Директорії було прийнято рішення домагатися від Польщі підписання двостороннього договору про кордон найближчим часом. Окрім того, при дипломатичній місії УНР було створено військово-дипломатичну місію на чолі з генералом-поручником Генерального штабу УНР В.Зелінським [42], основними завданнями якої стало збирання інформації про відносини Польщі з країнами Антанти та формування, навчання і озброєння нових військових формувань УНР.

Згодом, оцінюючи перипетії державотворення, С. Петлюра зазначив, що коли виникне українська держава, тоді реалізація ідеї соборності українських земель стане лише справою часу [43].

Юзеф Пілсудський в грудні визнав Україну плацдармом для нанесення остаточного удару по радянській Росії. На нараді у Генеральному штабі польських військ він зазначив, що Українська держава є "вразливим пунктом" Росії і саме там необхідно наносити вирішальний та остаточний удар [44].

2 березня 1920 р. у Варшаві було поновлено україно-польські переговори. С. Петлюра в листі до І. Мазепа зазначив, що, ймовірно, договір з Польщею обійдеться втратою для УНР п'яти волинських повітів: Ковельського, Луцького, Дубенського, Рівненського і частини Кременецького. Реалії виявилися ще жорсткішими. За три місяці від попередніх переговорів представники Речі Посполитої змінили свої умови і почали вимагати значних територіальних поступок від Української держави. Вони дали зрозуміти, що у разі негативної відповіді розпочнуться переговори з радянською Україною.

Зрештою, на засіданнях 9 та 19 квітня 1920 р. польські дипломати запропонували перейти до безпосереднього обговорення умов польсько-українського договору. З огляду на важливість союзу з Річчю Посполитою у цей момент Симон Петлюра дав вказівку голові дипломатичної місії УНР А. Лівіцькому підписати пропонований поляками текст договору [45].

22 квітня 1920 р. Міністр закордонних справ УНР А. Лівіцький і Міністр закордонних справ Польщі Я. Дамбський підписали україно-польський договір, більш відомий як Варшавський. Окрім Східної Галичини, Підляшшя і Холмщини, Директорія УНР втратила сім волинських повітів. Однак цей документ дав можливість українській владі одержати союзника у боротьбі з радянською Росією.

Отже, аналізуючи військово-політичну ситуацію на Західній Волині у 1919 – на початку 1920 рр. можна стверджувати, що:

- ця територія стала безпосереднім елементом протистояння Речі Посполитої та Директорії УНР;
- протягом досліджуваного періоду вона була місцем збройного змагання, що негативно відобразилося на її соціально-економічному розвитку;
- волинський регіон, зокрема й Західна Волинь стала місцем перебування державних та військових органів Директорії УНР;
- Західна Волинь першою відчула на собі жорстокість польської місцевої адміністрації, з огляду на захоплення її території задовго до підписання Варшавського договору.

1. Верстюк В. Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) // *Український історичний журнал* . – 2004 . – №3 . – С.112-126. 2. Зарецька Т. Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський. Магістральне місце в історії україно-польських відносин // *Історія України*. – 2005. – №16. – С.1-8. 3. Голубко В. Українсько-польсько-радянська війна 1920 р. і Східна Галичина // *Держава та армія / Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. – 2000. – №408. – С.11-21. 4. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С.328-333. 5. Gostynska W. *Stosunki polsko-radzieckie (1918-1919)*. – Warszawa, 1972. – P.294. 6. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Торонто, 1962-1965. – Т.7. – С.153. 7. Симон Петлюра та українська національна революція: Зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців в Україні / Упорядник та передмова В. Михальчука. – К.: Рада, 1995. – 368 с. 8. Киричук М. Маловідома війна на Волині // *Краєвид*. – 2001. – листопад-грудень. 9. Киричук Б., Кубійович В., Оглоблин О., Рудницький І. Польща й Україна // *Енциклопедія українознавства*. – Львів: НТШ ім. Т.Шевченка, 1996. – Т.6. – С.22-47. 10. Трембіцький В. Позиція Великої Волині в Українській Державі 1918 року. – Вінніпег – Нью-Йорк: Інститут дослідів Волині, 1993. – С.59. 11. Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. – К.: Головна редакція УРЕ, 1970. – С.39. 12. Історія українського війська. – Репринтне видання у 2-х т. – К.: Бібліотечка журналу “Пам’ятки України”, 1992. – Т.2. – С.460. 13. Верстюк В. Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) // *Український історичний журнал* . – 2004 . – №3 . – С.121. 14. Киричук М. Йшли стрільці до бою: Волинь в період Директорії. – *Краєвид*. – 2001. – листопад-грудень. 15. Киричук М. Маловідома війна на Волині // *Краєвид*. – 2001. – листопад-грудень. 16. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917 – 1921: В 3-х т. – Прага, 1942. – Т.1. – С.183. 17. Верстюк В. Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) // *Український історичний журнал* . – 2004 . – №3. – С.121. 18. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С.239-240. 19. Киричук М. Йшли стрільці до бою: Волинь в період Директорії. – *Краєвид*. – 2001. – листопад-грудень. 20. Киричук М. Маловідома війна на Волині // *Краєвид*. – 2001. – листопад-грудень. 21. Доценко О. Літопис Української революції. – Т.ІІ. – Кн.5. – С.7. 22. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВУ).- Ф.3766, оп.1, спр.22, арк.2-6. 23. Прушинський М. Драма Пілсудського. Війна 1920. – К.: Лібра, 1997. – С.70. 24. ЦДАВОВУ – Ф.3696, оп.1, спр.31, арк.10. 25. Киричук М. Йшли стрільці до бою: Волинь в період Директорії. – *Краєвид*. – 2001. – листопад-грудень. 26. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Торонто, 1962-1965. – Т.7. – С. 158-159. 27. Siwicki M. *Dzieje konfliktów polsko-ukrainskich: W 3 t.* – Warszawa, 1992. – Т.1. – S.47. 28. Киричук М. Йшли стрільці до бою: Волинь в період Директорії. – *Краєвид*. – 2001. – листопад-грудень. 29. Зарецька Т. Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський. Магістральне місце в історії україно-польських відносин // *Історія України*. – 2005. – №16. – С.2. 30. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С.245. 31. Петлюра С. Статті, листи документи: У 2т. – Нью-Йорк, 1979. – Т.2. – С.357-358. 32. Цубов Л. Українсько-польський союз у війні проти радянської Росії 1920 року // *Держава та армія / Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. – 2004. – №502. – С.60. 33. Gostynska W. *Stosunki polsko-radzieckie (1918-1919)*. – Warszawa, 1972. – P.295. 34. Варгатюк С. Варшавські переговори дипломатичної місії директорії УНР 1920 р. // *Нова політика*. – 1996. – №2. – С.53. 35. Цубов Л. Варшавські переговори уряд Директорії УНР з Польщею 1920 р. // *Держава та армія / Вісник Державного університету “Львівська політехніка”*. – 1999. – №377. – С.115. 36. Ковальчук М. Симон Петлюра та військова опозиція в армії УНР у 1920-1921 рр. // *Український історичний журнал*. – 2005. – №1. – С.99. 37. ЦДАВОВУ.- Ф.3696, оп.2, спр.21, арк.96. 38. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – Мюнхен, 1951. – С.107. 39. Мірчук П. Українська державність. 1917-1920. – Філадельфія, 1967. – С.373. 40. Киричук М. Йшли стрільці до бою: Волинь в період Директорії. – *Краєвид*. – 2001. – листопад-грудень. 41. ЦДАВОВУ. – Ф.3696, оп.2, спр.275, арк.65. 42. Срібняк І. Симон Петлюра – на чолі держави та війська // *Симон Петлюра та українська національна революція: Зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців в Україні*. – К.: Рада, 1995. – С.145. 43. Петлюра С. Розпочинаючи видання... / Петлюра С. Статті . – К.: Дніпро, 1993. – С.312. 44. Miedzinski B. *Polityka wschodnia Pilsudskiego*. – Paryz, 1975. – S.6. 45. ЦДАВОВУ – Ф.3696, оп.1, спр.124, арк. 23-25.